

1. Нижегородцева Н.В. Системогенетический анализ готовности к обучению. Монография. – Ярославль: «Аверс Пресс», 2016. – С.307.
2. Куткович Т.А. Критерии оценки уровня освоения учебной дисциплины в системе качества сформированных компетенций обучаемого. Вестник Московского гуманитарно-экономического института. 2014. №2 (3). – С. 16-20.
3. Аминов Н.А. Задатки, способности и одаренность учителя. Некоторые вопросы теории способностей Б.М. Теплова // Гуманизация образования. 2008. № 1. – С. 59-72.
4. Ахтариева Л.Г. Особенности психологической подготовленности студентов к профессионально-педагогической деятельности: Автореф. дис. ... канд. пси-хол. наук. – Л., 2018. – 16 с.
5. Виноградова А.Д. Развитие способностей и педагогической деятельности учителя математики // XXV Герценовские чтения. – Л., 2012. – С. 75-79.

МРНТИ:15.81.21

Қ.Т. Бименов¹, Н.Б. Токсанбаева²

¹ SILK WAY Халықаралық университеті

Шымкент қ., Қазақстан

6D010300 – «Педагогика және психология» мамандығының I курс докторанты

² әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті,

Жалпы және қолданбалы психология кафедрасының оқытушысы

Алматы қ., Қазақстан

СТУДЕНТТЕРДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ӘЛ-АУҚАТЫНЫҢ ӨЗГЕРІСТЕРІНЕ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫНЫҢ ЫҚПАЛЫН ТЕОРИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі кезде білім беру жүйесін реформалау жағдайында жоғары оқу орындарында мамандарды даярлауға қойылатын талаптар мен оқу мотивациясының ықпалын зерттеу кеңінен талданады. Маманның кәсіби құзыреттілігінің деңгейі ғана емес, сондай-ақ оның жеке дайындық деңгейі де табысты кәсіби қызметтің маңызды шарты оқу мотивациясының ықпалын зерттеу болып табылады. Белгіленген кәсіптік маңызды жеке қасиеттердің аясында көмекші кәсіп саласында кәсіптің тиімді жүргізілуі үшін қажетті интегративтік тұлғаларды іздеу жалғасуда. Бұл интегративтік құрылымдардың бірі ретінде адамның психологиялық тұрмыс жағдайын, оқу мотивациясының ықпалын қарастыруға болады.

Түйін сөздер: студент, психология, әл-ауқат, оқу мотивациясы, фрустрация (немесе қанағаттануы), теория, автономия, қажеттілік.

Бименов К.Т.¹, Токсанбаева Н.Б.²

¹ докторант специальности «Педагогика и психология», SILKWAY Международный университет,
г. Шымкент, Казахстан

² преподаватель кафедры общей и прикладной психологии,
Казахский Национальный университет имени аль-Фараби

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ВЛИЯНИЯ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ НА ИЗМЕНЕНИЯ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО БЛАГОСОСТОЯНИЯ СТУДЕНТОВ.

Аннотация

В статье широко анализируется изучение влияния учебной мотивации и требований к подготовке специалистов в высших учебных заведениях в условиях реформирования системы образования в настоящее время. Важным условием успешной профессиональной деятельности специалиста является не только уровень его профессиональной компетентности, вместе с тем и исследование влияния учебной мотивации. В рамках определенных профессионально важных личностных качеств, продолжается поиск интегративных личностей, необходимых для эффективного ведения профессии в сфере вспомогательных профессий. В качестве одной из этих интегративных структур можно рассматривать состояние психологического бытия человека, влияние учебной мотивации.

Ключевые слова: студент, психология, благосостояние, мотивация обучения, фрустрация, (или удовлетворенность), теория, автономия, потребность.

K.T. Beymenov¹, N.B. Toxanbayeva²
¹SILK WAY International University, Kazakhstan, Shymkent. PhD of the specialty
"Pedagogy and Psychology"
²al-Farabi Kazakh National University.
Science Teacher of the Department of General and applied psychology.

THEORETICAL STUDY OF THE INFLUENCE OF EDUCATIONAL MOTIVATION ON CHANGES IN STUDENTS' PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Abstract

The article widely analyzes the research of the influence of educational motivation and requirements to train specialists in higher educational institutions in the context of reforming the education system at the present time. An important condition for successful professional activity is the study of the influence of educational motivation. Within the framework of certain professionally important personal qualities, the search for integrative persons necessary for the effective conduct of the profession in the field of auxiliary professions is being continued. The state of psychological life and the influence of educational motivation can be considered as one of these integrative structures.

Keywords: student, psychology, welfare, reading motivation, frustration, (or satisfaction), theory, autonomy, need.

Студенттердің психологиялық әл-ауқатының өзгерістерін зерттеу көмек көрсету тиімділігінің ең маңызды шарттарының бірі болып саналады. Психологиялық әл-ауқаттың құрамдас бөліктеріне сәйкес келетін маман студенттердің жеке адамға арналған ерекше талаптары: өзін-өзі қабылдау, жеке өсуі; автономия, қоршаған ортаны басқарудағы табыстар, басқалармен оң қарым-қатынас, мотивациясының ықпалын анықтау, өмірлік мақсаттардың болуы. Сонымен қатар, студенттердің психолог мамандығын таңдауының себептерінің бірі өздерінің жеке мәселелерін шешу болып табылады. Психологиялық қиындық өзін-өзі теріс бағалауда және өмірдің мән-жайларында, бір нәрсенің өзгеруіне сенудің жоқтығы, студенттің білім беру жетіспеушілік мотивациясының және кәсіптік қызметтің жеке дайындықтарының себебі болуы мүмкін. Психологиялық әл-ауқат, ғылыми зерттеу объектісі ретінде өткен ғасырдың ортасынан бастап психологияда кеңінен таралған. Адамның психологиялық тұрмыс жағдайын зерттеуге қызығушылық оң психологияның пайда болуымен күшейе түсті, бұл ауытқулар мен психикалық бұзылыстарды зерттеуге емес, жеке тұлғаның ресурстары мен әлеуетіне, оның оң жұмыс істеуіне назар аударуды ұсынады. Позитивтік психологияның негізгі идеясы адамға жағымды симптомдар мен проблемалардан құтылу үшін жеткіліксіз және оңтайлы, гүлденген өмір мен қызметтің үлгілерін зерттеу психологиялық зерттеулердің жеке саласы болуы тиіс [1].

Позитивті психологияның көшбасшыларының бірі И.Бонивелдің айтуы бойынша, ол жақсы тұрмыс жағдайын зерттеуге қызығушылығын тудырған үш негізгі топты атап өтті: «ел өмір сүру және экономикалық көрсеткіштер болып табылмайтын әл-ауқат деңгейіне жетті, алайда адамдардың өмір сүру сапасы басты міндет болып табылады; индивидуализмге деген өсіп келе жатқан үрдіс оны жеке ішінара бөледі; әл-ауқатты өлшеудің сенімді және сенімді әдістерінің жиынтығы жинақталды, соның арқасында бұл сала маңызды және мойындалған ғылыми тәртіпке айналды» [2, 47].

Батыс психологиядағы «әл-ауқат» ұғымы мәдени, әлеуметтік, психологиялық, физикалық, экономикалық және рухани факторлардың күрделі өзара байланысын білдіретін көпфакторлық құрылым ретінде кең мағынада анықталған. Атап айтқанда, М.Seligman: «адамның әл-ауқаты – белсенділікпен біріктірілген оң сүйіспеншілік» [3,11].

Орыс тілінде «әл-ауқат» сөзінің семантикалық мағынасы тыныш, сәтсіздіксіз және төңкеріссіз, іскерлік пен өмірдің жетіспеушілігімен, бақытсыздыққа ұшырамайды. Жақсы болу синонимі – бұл барлық артықшылықтарға – байсалдылыққа, жақсылыққа, өркендеуге, қанағаттану, табысқа жету мотивациясына, өркендеуге және дәйектілікке жетудің субъективті түрде түсінуі.

Эдвард Л. Диси мен Ричард М. Райанның өзін-өзі анықтау теориясының бір бөлігі болып табылатын, өздерінің ішкі және сыртқы мотивацияның теориялық жұмыс істеу әрекеттерін түсіндіруге бағытталған тәсілдерді дайындады (self-determination theory, SDT, ары қарай - СДТ) [4,102]. Дегенмен соңғы жылдары бұл тұжырымдама отандық зерттеушілердің назарын аударды (Т.О. Гордеева, Г.Б. Горская, Ю.В. Гиппенрейтер, О.В. Дергачева, Д.А. Леонтьев, Е.Н. Осин, Е.Ю. Патяева, О.А. Сычев және т.б.) жалпы алғанда өзін-зі анықтау теориясы (SDT – self-determination theory) аса кең таныла қоймаған және орыс тіліне аударылмады. Ішкі мотивация – «адам табиғатының позитивті потенциалы», сонымен қатар

ең жарқын көрінісі болып есептеледі және өз алдына жаңалық пен күрделі міндеттерге ұмтылудың табиғи үрдісін, өзінің қабілеттерін кеңейтумен қатар жаттықтыруды, зерттеуді және оқуды ұсынады. Негізгі SDT теориясында ішкі мотивацияның әсерін зерттеуге сыртқы әлеуметтік факторлар: марапаттар, сыртқы бағалаулар, шектеулер, тұлғааралық қарым-қатынас стильдері сияқты құбылыстарға көңіл бөлінеді.

Теорияның орталық бөлігіне екі базалық идея жатады: ішкі мотивация негізінде жатқан базалық қажеттіліктердің үш идеясы, оңтайлы қызмет ету, шығармашылық жетістіктер және психологиялық тұлғаның әлауқаты және сыртқы ортаның әр түрлерінің сапалы ерекшелігі туралы, жеке тұлғаның мінез-құлқын реттейтін мотивациялар. Дәл осы үш базалық қажеттілік осы өмірдің барлық шағын теорияларының негізінде жатыр, бұл ретте автономияға деген қажеттілік ерекше маңызға ие болып, оларды қанағаттандыруға деген қамқорлықты негізге ала отырып, практикалық ұсыныстар құрады. Адамда автономияға, құзыреттілікке және басқа адамдармен қарым-қатынас үшін үш базалық қажеттілік болады. Сондай-ақ тұлғаның психологиялық әлауқаты мен салауатты дамуын анықтайды және теорияның авторларына сәйкес, осы үш туа біткен базалық психологиялық қажеттілік маңызды шарт болып табылады. Автономияға қажеттілікті сезіну қажеттілігі өз мінез-құлқын таңдаумен өз детерминациясын білдіреді. Бұл әмбебап қажеттілік өзін-өзі әрекет ретінде сезінеді, қабылданатын белсенділік субъектісі, бастамашы және өз қызметінің себебі болып, өзінің интеграциясымен бірге әрекет етеді. Бұл ретте өз мінез-құлқының, өз өмірінің автономиясын сезіну-басқалардан тәуелсіз болу деген сөз емес. Индивид өзі орналасқан ортада құзыреттілікке қажеттілікті түсіну арқылы сол ортаның оңтайлы деңгейін сезініп және міндеттерін орындай отырып тиімді болуға ұмтылады. Басқа адамдармен байланыс жасау қажеттілігі (relatedness) маңызды адамдармен сенімді байланыс жасап және оларды түсініп, дұрыс қабылдауға ниетін білдіреді. Бұл қажеттіліктер барлық адамдарда бастапқыда туа біткен болғандықтан, сұрақ әдетте әр қажеттіліктің айқын көрінуіндегі жеке айырмашылықтардың дәрежесі туралы емес, индивидтің ортасынан оның фрустрациясы (немесе қанағаттануы) шамасы туралы қойылады. Теорияда автономияға деген қажеттілік ерекше маңызға ие және тұжырымдаманың авторлары мен олардың ізбасарлары неғұрлым белсенді зерттейді. Егер құзыреттілік пен байланыстылық қажеттілігінің ұқсастығын басқа мотивация теорияларынан (мысалы, А.Маслоу қажеттілігінің иерархиясында, Р.Уайт құзыреттілігінің теориясында, байланыстылық теориясында табуға болса, Боулби және М.Эйнсворт, онда автономияға қажеттілік бұрышында тұрған теориялар жоқ. (Кейбір теоретиктер осы идеяға жақын болса да: ол Де Чармста бар; И.П. Павлов және М.М. Убергриц 20 ғасырдың басында көрсеткен [5,46].

Жұмыстың өзін-өзі детерминациялау теориясының философиялық негіздері Ж.Пиаже, К.Роджерс, Х.Вернер және Р.Уайттың жұмыстарынан көруге болады. Гуманистік психологтардың жұмысына, ең алдымен А.Маслоу мотивация теориясына, сондай-ақ Ф. Хайдер, Р. Де Чармс және Р.Уайт жұмыстарына сүйене отырып, Дисси мен Райан ішкі мотивация біліктілікпен өзін-өзі детерминацияға туа біткен (организмдік) қажеттіліктерге негізделгенін айтады [6]. Ол бастапқы сыйақы тиімділік пен автономияны сезіну болып табылатын белсенділіктің және психологиялық процестердің кең спектрі үшін энергия көзі болып табылады. Бұл екі қажеттілік тығыз байланысты, алайда, операциялық және теориялық болып олар ажырауы мүмкін.

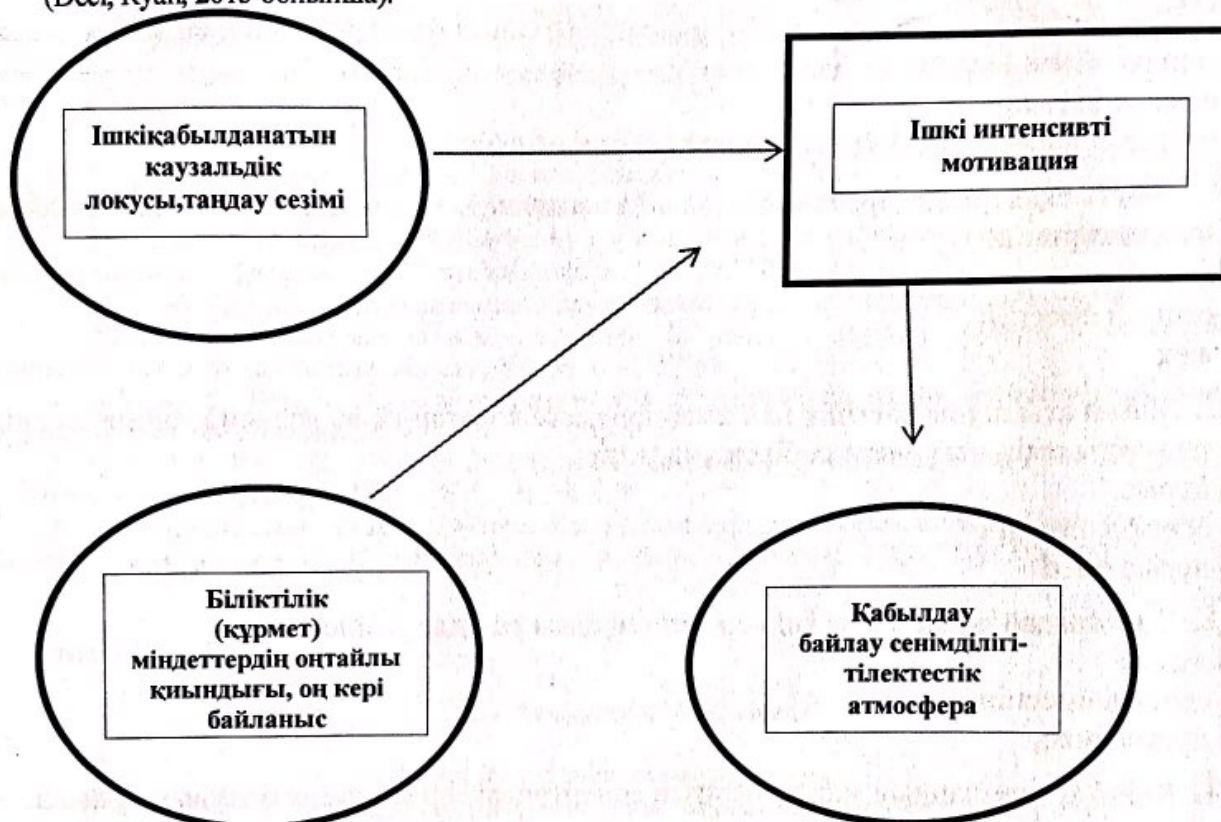
Өзін-өзі детерминациялау және біліктілік жағдайы ішкі мотивация үшін екеуі де маңызды және өзара өте тығыз байланысты болып табылады. Деси мен Райан өзін-өзі детерминацияланған біліктілік құрылысын енгізді (Deci, Ryan, 2015). Р.Райан мен С.Фишер жүргізген зерттеулердің көрсетуі бойынша, біліктілік сезімі ішкі мотивацияны тек автономдық сезіммен, Де Чармс ұсынған атрибуция теориясының терминдеріндегі, ішкі қабылданатын каузальдік локусы (себептілік) жағдайында күшейтетінін көрсетті. Соңында, үшінші қажеттілік ішкі мотивацияның жұмыс істеуі үшін маңызды – басқа адамдармен өзара байланыста (байланыстылық, relatedness) болып, үйренісу сезіміне негізделген және қабылдау сезімін беретін басқа адамдармен сенімді және қанағаттандыратын қарым-қатынасты орнатуды қамтиды (Ryan et al., 2015). Автономия мен біліктілікті қолдау ішкі мотивацияны арттыру үшін маңызды болса да, адами қарым-қатынас сапасына қатысты үшінші фактор да маңызды үлес қосады. Бұл әсіресе, бала ата-анасына сенімді түрде үйреніскен және мінез-құлқы қалыптасқан кезде, нәресте жасында анық байқалатын, ішкі мотивацияның корреляциясы болып табылатын зерттеу екенін анық көрсетеді.

Райан және оның әріптестері жүргізген зерттеуде мектептегі оң мінез-құлқтың кейбір формаларының реттелуін барынша толық интернациялаған балалар ата-аналар мен мұғалімдер тарапынан бауырмалдық пен қамқорлықтың сенімді қарым-қатынасын сезінгенін көрсетті. Өзін-өзі детерминациялау қажеттілігі ішкі мотивацияның жұмыс істеуі үшін маңызды. Ішкі мотивацияны қолдау және күшейту үшін субъект өзінің мінез-құлқын өзін-өзі итермелеген ретінде уайымдауға тиіс. Біліктілік қажеттілігі де маңызды, бірақ ішкі мотивацияны қолдау үшін жеткіліксіз. Үшінші қажеттілікті қанағаттандыру - басқа адамдармен байланысты, олар үшін маңызды ересектермен жақын қарым-қатынас жасай отырып, баланың

ішкі мотивациясының табысты қалыптасуы мен жұмыс істеуі үшін үшінші маңызды шарт болып табылады. Әртүрлі сыртқы және ішкі оқиғалардың (факторлардың) ішкі мотивацияны бастамашы және реттеуші когнитивті бағалау теориясына (Deci, Ryan, 2005) арналған болып табылады. Ол өзін-өзі детерминациялау мен біліктілік ішкі мотивацияға әр түрлі факторлардың әсерін түсіндіруге мүмкіндік беретін іргелі ұғымдар негізіне сүйенеді.

Когнитивті бағалау теориясына сәйкес, ішкі мотивацияны көрсету үшін студенттер тек біліктілікті немесе тиімділікті сезініп қана қоймай, өз мінез-құлқын өздігінен детерминацияланған ретінде сезінуі тиіс. Ол үшін не сыртқы орта тарапынан автономия мен біліктілікті тікелей қолдау не болмаса ішкі ресурстар, әдетте алдыңғы қолдау нәтижесі болып табылатын (бұдан бұрын қалыптасқан онтогенезде), қабылданатын автономия мен біліктілік талап етіледі [7].

(Deci, Ryan, 2015 бойынша).

Сурет 1. Ішкі мотивацияның көзі ретінде базалық психологиялық қажеттіліктер

Бұл теорияда әртүрлі сыртқы оқиғалар, сондай-ақ, олардың жеке тұлға қабылдайтын каузальдылық локусына және қабылданатын біліктілікке әсері тұрғысынан талданады. Бірқатар зерттеулерде таңдау және өзін-өзі детерми нацияланған біліктілікке ықпал ететін оң кері байланыс (Deci, 2011), негізінен ақпараттандыратын маңызы бар және ішкі мотивацияны күшейтуге алып келеді. Керісінше, марапаттар (Deci, 2015), қызметті аяқтау мерзімі, бақылау (Lepper, Greene, 2005), сондай-ақ, белгілі бір нәтижелерге қол жеткізу бағытында әрекет етуге мәжбүр ететін қауіптер мен жарыс рәсімдері (Ryan, Deci, 2015 қараңыз), әдетте бақылаушы мәнге ие, автономияға қажеттілікті, біліктілікті жиі көрсетеді және тиісінше, ішкі мотивацияға нұқсан келтіреді.

Субъектінің ішкі психикалық өмірінің тұтастығы туралы, оның ішкі әлемі В.Д. Шадриков уақыт факторының қатысуымен дамып келе жатқандығын атап өтті. «Өткен тәжірибе шынайы мінез-құлқын анықтайды. Сонымен қатар белгілі бір заңдылық байқалады: біріншіден, сенсорлық тәжірибе жинақталады, содан кейін жеке преференциялар қалыптасады».

В.И. Ковалев адамның өмірінің кез-келген кезеңінде өз өмірін сақтап, өткен және болашағын көре алатын адамның өткенді, бүгінді және болашақты қалыптастыратын психологиялық білім ретінде түсінген «трансперспект» түсінігін пайдаланады қазіргі кездегі қарым-қатынас.

К.С. Абулханова адам өмірінің мәселелерін сипаттайды, әр адамның өмірінде өмірдің болашағын өзгертуге байланысты сыни сәттерге ие, оның конструктивті тәсілі адамға жеке дамудың жаңа деңгейіне көшуге мүмкіндік беретінін атап өтеді. Дағдарысқа зиян келтіретін шешім интрапсихикалық қақты-

ғыстардың артуына әкеліп соғады, бұл өз кезегінде жеке қиындыққа ұшырап отырады. Жеке адам, - деп жазды В.Н. Дружинин өмір жолы бір-бірімен нашар байланыста: білім беру, кәсіп, төмен белсенділік, психологиялық жетілмегендік, оның тәжірибесін біріктіру қабілетінің жеткіліксіз қалыптасуы сияқты кезеңдерге бөлінетін [8, 61].

Адам өмірінің жолын таңдау тұрғысынан адамның өмірге деген көзқарасы бойынша анықталған жеке тұлғаның тұтас психологиялық сипатын білдіретін «өмір нұсқасы» ұғымын ұсынды. Адам саналы түрде немесе бейсаналы түрде нақты жағдайға байланысты өмір жолын таңдап алады немесе ол оған жүктелуі мүмкін. Адамның еркіндік дәрежесі және сыртқы әлемге қысым жасау шарты нақты тарихи жағдайларға байланысты. Өмірдің әртүрлі нұсқаларын көрсете келе, сонымен қатар белгілі бір нұсқамен өмір сүретін адамда кездесетін басым қорқыныштарды да сипаттап көрсетеді. Мысалы, «өмір-алғы сөз секілді». Өмірдің бұл нұсқасымен өмір сүретін адамдар балалық өмірмен сипатталады. Оларда «қазір және осы жерде» деген мағына тек болашақты ойланғанда ғана кездеседі. Олар үшін маңызды шараларды барлығын «ертеңге» қалдыра отырып, өзінің «бүгінгі» өміріне аса назар аудармайды. Олар үшін «бүгін» деген күнделекті орын алатын жағдайлардан басқа маңызды ешнәрсе білдірмейді және уақыттың тезірек өткенін қалайды.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Акофф Р., Эмери Ф. *О целеустремленных системах*. – М., 2004. – 272 с.
2. Абрамова Г.С. *Практическая психология*. – М.: Академия, 2007. – 363 с.
3. Baumeister R.F., Scher S.J. *Self-defeating patterns among normal individuals: Review and analysis of common self-destructive tendencies // Psychological Bulletin, 2008. V. – 104. P.*
4. Адлер А. *Практика и теория индивидуальной психологии*. – М.: Прогресс, 2005. – 284 с.
5. Агеев В.С. *Атрибуция ответственности за успех и неудачу группы в межгрупповом взаимодействии // Вопросы психологии. 2002. № 6. – С 57-69.*
6. Benware C., Deci E.L. *Quality of learning with an active versus passive motivational set // American Educational Research Journal, 2004. – V. 21. – P. 255-265.*
7. Berry J.M., West R.L., Dennehy D.M. *Reliability and validity of the Memory Self-Efficacy Questionnaire // Developmental Psychology, 2009. – V. 5. – P. 701-713.*
8. Абульханова-Славская К.А. *Проблема определения: субъекта в психологии. Субъект действия, взаимодействия, познания*. – М.: Московский психол.-соц. инст. – Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – С. 73-85.

МРНТИ: 15.21.51

Б.А. Тумьшев¹, Б.Б. Аязбаева²

¹ SILK WAY Халықаралық университеті,
6D010300 – «Педагогика және психология» мамандығының I курс докторанты
Шымкент қ., Қазақстан
² әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Жалты және қолданбалы психология кафедрасының оқытушысы
Алматы қ., Қазақстан

**ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЖАСТАРДЫҢ АДАМГЕРШІЛІК СЕЗІМІ ТУРАЛЫ ОЙЛАРЫНЫҢ
ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУЫНА ӘСЕРІН ДИАГНОСТИКАЛАУ**

Аңдатпа

Мақалада егеменді еліміздің келешек қайраткерін, ұлттық сана-сезімді, мәдени болмыс-бітімді, ақыл-парасатты бойына жинақтай білген ізгілік қасиеттерді бойына сіңірген азамат тұлғаны қалыптастыру мәселесін талдаймыз.

Қазіргі заманғы жастардың өзін-өзі бағалауына адамгершілік құндылықтарын негізін қалыптастырудың педагогикалық-психологиялық, философиялық мәні мен мазмұнын ғылыми теориялық тұрғыдан анықтау және адамгершілік құндылықтарды қалыптастыру мәселесінің қазіргі тәрбие тұжырымдамаларындағы орны анықталынады. Сондықтан алдымен, бүгінгі таңда тәрбие жұмысын ұйымдастыруда басшылыққа алынып отырған адамгершілік сезімдері тұжырымдамаларына тоқталып өтеміз.

Түйін сөздер: адамгершілік сезімдер, сана, өзін-өзі тану, жастар, диагностикалау, мораль, жастар.

Тумьшев Б.А.¹, Аязбаева Б.Б.²

¹ докторант специальности «Педагогика и психология» Международного университета SILKWAY